

ХАРАКТЕР HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Arziqulova Lola Asatullayevna
Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani
69-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Xarakterning asosiy xususiyati uning doimo faoliyatda, insonning atrof-olam va odamlarga munosabatida namoyon bo'lishidan iborat. Inson xarakterini aniqlashda o'sha odamning jasurlik, vijdoniylik, samimiylik namoyon qilganini emas, balki, bu odam jasur, to'g'riso'z, samimiy inson deb aytiladi, ya'ni, inson xarakterining xususiyatlari insonning o'ziga tegishli bo'ladi.

Kalit so'zlar: Xarakter, psixologik xususiyatlar, temperament, iroda sifatlar.

Psixologiya fanida xarakterga turlicha ta'rif berilishiga qaramay, uning asosiy belgilari ta'kidlanganligi bilan bir-biriga muvofiq tushadi. Masalan, shaxs xulqining tipik usullar bilan bog'liq faoliyat muomala va munosabatda namoyon bo'luvchi, mujassamlanuvchi uning barqaror xususiyatlari majmuasi xarakter deyiladi. Shaxsning jamiyatga nisbatan munosabatlari uning asosiy belgisi hisoblanadi. Har bir odam har qanday boshqa odamdan o'zining individual psixologik xususiyati bilan ajralib turadi. Bu jarayonda asosiy e'tibor xarakter muammosiga qaratiladi. "Xarakter" so'zi grekcha so'zdan olingan bo'lib "tamg'a, belgi" degan ma'noni anglatadi. Ijtimoiy turmushda hayot va faoliyat ko'rsatayotgan har qanday shaxs o'zining individual-psixologik xususiyatlari bilan boshqa insonlardan ajralib turadi va bu farqlar uning xarakter xislatlarida ifodasini topadi. Shu boisdan insonning barcha individual xususiyatlarini xarakter xislati tarkibiga kiritib bo'lmaydi. CHunonchi aqlning topqirligi, xotiraning barqarorligi, ko'rishning o'tkirligi kabi individual psixologik xususiyatlar bunga misoldir.

Xarakterning asosiy xususiyati uning doimo faoliyatda, insonning atrof-olam va odamlarga munosabatida namoyon bo'lishidan iborat. Inson xarakterini aniqlashda o'sha odamning jasurlik, vijdoniylik, samimiylik namoyon qilganini emas, balki, bu odam jasur, to'g'riso'z, samimiy inson deb aytiladi, ya'ni, inson xarakterining xususiyatlari insonning o'ziga tegishli bo'ladi. Lekin barcha xususiyatlarni ham insonga xos deb bo'lmaydi, ular ahamiyatga molik va barqaror bo'lishi lozim. Xarakter – bu insonning o'ziga xos asosi, o'zagi. Xarakterda fokusdagi kabi insonning faoliyat, muloqot va bilish sub'ekti sifatida eng ahamiyatli xususiyatlar jamlanadi. Xarakter hayot davomida tarkib topib boradi va vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin.

Xarakter odam ko‘zlagan maqsadi va uni amalga oshirish vositasi yoki usullarida hulq-atvor mazmuni va shaklida ifodalanishi mumkin.

Shakllanishi, rivojlanishi va vazifa bajarishida inson xarakteri temperament bilan uzviy bog‘langan. Fanda xarakter va temperament o‘zaro munosabatlariga doir hukmron nuqtai nazarlardan to‘rt xil asosiysi: xarakter va temperamentning o‘xshatilishi (E. Krechmer, A. Rujitskiy); xarakter va temperamentni qiyoslash, ular o‘rtasidagi qarama-qarshilikni ta’kidlash (P. Viktorov, V. Virenius); temperamentni xarakterning elementi, mag‘zi, o‘zgarmas qismi sifatida tan olish (S.L. Rubinshteyn, S. Gorodetskiy); temperamentni xarakterning tabiiy asosida sifatida qabul qilish (L.S. Vigotskiy, B.G. Ananov) kabilarni ajratib ko‘rsatish mumkin.[2]

Xarakter va temperament uchun umumiy bo‘lgan xususiyat sifatida odam fiziologik xususiyatlari va birinchi galda, asab tizimi tipiga bog‘liqlik hisoblanadi. Temperament xarakterdagi hulq-atvor mutanosibligi yoki nomutanosibligi, ta’sirlanishning harakatchanligi yoki sustligi va h.k.lar kabi qirralarni belgilaydi. Lekin temperament xarakterni oldindan belgilab bermaydi. Temperamentning bir xil xossalriga ega bo‘lgan odamlarning xarakterlari umuman turlicha bo‘lishi mumkin. Temperament xususiyatlari xarakterning u yoki bu qirralarining shakllanishiga yordam berishi yoki qarshilik ko‘rsatishi mumkin.

Xarakter qirralari deganda insonning umumiy sharoitlardagi hulq-atvorini aniqlovchi psixik xossalari tushuniladi. Jasurlik yoki qo‘rqoqlik xavfli vaziyatlarda namoyon bo‘ladi, muloqotchanlik yoki odamovilik – muloqot vaziyatida, xotirjamlik yoki dovdirash – stress vaziyatlarida namoyon bo‘ladi.

Xarakterning alohida xossalari bir-biriga bog‘liq va ular xarakter tuzilishi deb ataladigan yaxlit hosilani tashkil etadi. Xarakter tuzilishida qirralarning ikki xil guruhini ajratadilar. Birinchi vaziyatda xarakterning barcha qirralarni psixik jarayonlar bilan bog‘liqligi uchun iroda, emotsional va aqliy qirralarni ajratadilar.

Xarakterning irodaviy qirralari – hulq-atvor va faoliyatni ongli, tushunchaviy-vositali boshqarishning barqaror individual-tipologik xususiyatlari. Xarakterning irodaviy qirralari insonning qiyinchiliklarni engish bilan bog‘liq faoliyatini ongli boshqarish malakasi va bunga shayligini, hulq-atvorni ma’lum tamoyillar va vazifalarga muvofiq ravishda yo‘naltirishni belgilaydilar. Xarakterning irodaviy qirralariga maqsadga yo‘nalganlik, mustaqillik, qat’iyatlilik, dadillik, o‘zini tuta bilish, jasurlik, matonat, intizomlilik, sabr va x.k.lar kiradi. Iroda sifatlarining turli xillari shaxs xarakterining iroda tuzilishini belgilaydi. Iroda tuzilishining asosiy xususiyatlariga xarakterning yaxlitligi – turli vaziyatlarda qarashlar va fikrlarning barqarorligi, so‘z va xarakat birligi; xarakterning kuchi – insonning harakatchanligi, davomli zo‘riqish vaziyatlarida qiyinchiliklarni engishi; xarakter mustahkamligi – xarakter kuchining asoslaganlik bilan birligi; vazminlik – faollik va bosliqlikning qulay

nisbati, hulq-atvorning bir tekisdaligi, o‘z imkoniyatlarini turli sharoitlarda qo‘llash kiradi.

Xarakterning emotsional qirralari – xarakterning bevosita, o‘z-o‘zidan boshqarilishning barqaror individual-tipologik xususiyatlari. Xarakterning emotsional qirralari xaqida so‘z yuritganda qo‘zg‘alish ko‘rsatkichi, insonning real xodisalarga, nimani yoqtirish va yoqtirmasligi, befarqligi, ustunlik qiluvchi kayfiyat ko‘zda tutiladi. Eng muhim emotsional xususiyat insonning ustunlik qiluvchi kayfiyati, uning emotsional barqarorligi hisoblanadi. Hissiyotlar bilan bir qatorda shaxs xarakterining qirralari sezgilarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Barqaror sezgilar kengligi va chuqurligi, voqeiyliigi, aqliy va irodaviy soha bilan uyg‘unligi – shaxsning muhim xarakterologik xususiyati hisoblanadi. Xarakterning emotsional qirralariga: shiddatlilik, ta’sirchanilik, qiziqqonlik, faoliyatsizlik, befarqlik, hozirjavoblik va boshqalar kiradi.

Xarakterning intellektual qirralari– aqliy qobiliyatlarning barqaror individual-tipologik xususiyatlari. Xarakterning intellektual qirralari xaqida so‘z yuritganda, avvalambor, aqlning tarkib topgan sifati ko‘zda tutiladi. Intellektual sifatlar bo‘yicha nazariy yoki amaliy aql egalari, aql egiluvchanligi va chuqurligining turli darajalari, tafakkur jarayonlari kechishining tezligi, tajriba elementlarining ijodiy o‘zgarishiga, qobiliyatning turli-tumanligiga, yangi muammolarni tuzish va hal etish mustaqilligiga ko‘ra farqlanadilar. Xarakterning intellektual qirralariga qiziquvchanlik, mulohazalilik, sinchkovlik va boshqalar kiradi.

Boshqa vaziyatda xarakter qirralari shaxs yo‘nalganligiga muvofiq ravishda ko‘rib chiqiladi. SHaxs yo‘nalganligining mazmuni odamlarga, faoliyatga, atrof-olam va o‘ziga bo‘lgan munosabatda namoyon bo‘ladi. Xuddi shunday, insonning atrof-olamga munosabati yoki ma’lum mulohazalar mavjudligida, dunyoni sezish va bilishda, tamoyillarning mavjud emasligida namoyon bo‘ladi. Insonning jamiyatga, boshqa odamlarga munosabatini shaxs sifati va inson xakteri, uning axloqiyiligini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1) Slovar`, Psixologiya, Siyosiy adabiyot nashriyoti - Moskva, 1990 yil.
- 2) Entsiklopediya. Umumiy va ijtimoiy psixologiya, M.I.Enikeev, PRIOR nashriyoti - Moskva, 2002.
- 3) Umumiy psixologiya, A.V.Petrovskiy, “O‘qituvchi nashriyoti” – Toshkent, 1975.
- 4) V. Noskov, Rivojlanish psixologiyasi va yosh davr psixologiyasi, Vladivostok, 2003.
- 5) Abramova G.S. Vozrastnaya psixologiya. Toshkent 2005.